

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ОРЛОВ С.Ф.

КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОШЕННЯ
«ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – ДЕРЖАВА»

У статті здійснено спробу компаративного дослідження відношення «людина – суспільство – держава» крізь призму філософсько-правового дискурсу. У процесі вивчення наукової проблеми з'ясовано, що якщо врахувати те, що відношення «людина – світ» є смисловим центром, навколо якого формується в певну цілісність духовний зміст, що його набуває людина, то відношення «людина – суспільство» є стрижнем соціального буття людини, а цілісність духовного змісту виражається як світогляд.

Ключові слова: компаративність, відношення, людина, суспільство, держава, філософія права.

В статье предпринята попытка сравнительного исследования отношения «человек – общество – государство» сквозь призму философско-правового дискурса. В ходе изучения научной проблемы выяснено, что если учитывать то, что отношение «человек – мир» является смысловым центром, вокруг которого формируется в определенную целостность духовное содержание, которое приобретает человек, то отношение «человек – общество» является стержнем социального бытия человека, а целостность духовного содержания выражается как мировоззрение.

Ключевые слова: компаративность, отношение, человек, общество, государство, философия права.

The article attempts to compare the relationship “Man, society, state” through the prism of philosophical and legal discourse. In the course of studying the scientific problem, it is clarified that if we take into account the fact that the relation “man-world” is a semantic center, around which spiritual content is formed in a certain integrity, that man acquires it, then the relation “man-society” is the core of human social life, And the integrity of the spiritual content is expressed as a worldview.

Key words: comparativeness, attitude, man, society, state, philosophy of law.

Вступ. У межах взаємозв'язку філософії та соціальної реальності предметом їх розгляду стають відносини людини та суспільства, а проміжною ланкою між ними – нормативно-ціннісні системи, що є підґрунтям формування та поширення уявлень про цілі й засоби соціальних дій людини. У цьому контексті людина здійснює послідовний і неупереджений критичний розгляд своїх духовних засад, настанов, практичних дій, а також перевіряє їх на осмисленість, раціональність і соціально-культурну перспективність. З огляду на це критично-рефлексивна функція філософії звертається безпосередньо до осмислення людської діяльності, передусім діяльності пізнавальної, її цікавлять не конкретно предметні чи інтелектуальні дії, а насамперед загальні форми здійснення діяльності, взаємодії, форми організації процесу пізнання та соціальної дії. Як стверджують львівські науковці, «духовні виміри людського буття зумовлюються фундаментальною відкритістю буття людини та притаманною йому тенденцією до цілісності. Отже, відкритість проявляється у постійній трансценденції людини до того, що безпосередньо виходить за межі її буття, а цілісність – пошук у процесі трансценденції» [1, с. 9].

З огляду на це метою статті є компаративне дослідження відношення «людина – суспільство – держава» крізь призму філософсько-правового дискурсу.

© ОРЛОВ С.Ф. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Результати дослідження. У нинішніх глобальних умовах розвитку громадянського суспільства, формування держави соціально-демократичної орієнтації відносини між суспільством та державою значно трансформувалися. Скажімо, роль держави подекуди чомусь применшують, обмежуючи її дотриманням прав і свобод громадянина, захистом демократично обґрунтованих принципів суспільного буття та ін., хоча таке трактування призводить, як і довела історія, до негативних явищ і проявів. Наприклад, якщо брати за основу сферу економічного розвитку, то в країнах, що розвиваються, держави фактично позбавлені можливості займатися національною економікою, зважаючи на те, що це завдання відібрали транснаціональні корпорації. Результат відомий: життєвий рівень більшості населення різко знизився, а це породжує соціальні катаклізми з усіма суспільно-державними наслідками, у духовній сфері держава позбавлена можливості сприяти збереженню національної культури тощо.

Людина, соціалізуючись, послуговується культурою суспільства і разом із тим творить її заново. Окремі дослідники стверджують, що людина, забезпечуючи умови свого існування, змушена постійно звертатися до навколишньої реальності в пошуках необхідної енергії, інформації, прагне віднайти сенс власного життя, вдосконалюючи при цьому себе і навколишній світ [2, с. 36–37]. Людина створила світ культури як своє буття у світі речей, у світі ідей і у світі людей, виділившись з природи не стільки як «людина розумна», а саме як «людина культурна».

Відношення «людина – суспільство» тісно пов'язане з категорією практики, яка наповнює його соціальним змістом, причому практика є способом буття виключно людини, оскільки містить чуттєво-предметну спрямованість. У суспільстві людина, маючи справу з матеріальними предметами, втілює в нього духовність, тому моральність, духовність, вихованість людей є відображенням рівня цивілізованості й досконалості будь-якого суспільства. Водночас для досягнення поставленої мети в суспільстві в процесі практичної діяльності людина не лише змінює природну й соціальну дійсність, а й корегує власну програму дій згідно з вимогами правових норм.

Змінювати навколишній світ через практичну діяльність людині допомагають свідомість, здатність передбачати, прогнозувати, програмувати, оцінювати кінцеві результати, корегувати свої дії тощо. Зрештою, людина змінює світ у трьох вимірах: 1) матеріально; 2) на певному конкретно-історичному етапі розвитку суспільства за допомогою і в межах відповідних суспільних відносин; 3) свідомо [3, с. 187–188]. Хоча практика – це не лише спосіб суспільного буття людини, а й специфічна форма її самоствердження у світі, матеріальна, чуттєво-предметна, цілеспрямована діяльність людини, яка спонукає до освоєння та перетворення природних і соціальних об'єктів, отже, є тією рушійною силою, що зумовлює розвиток людського суспільства, пізнання цього суспільства і природи.

Як чуттєво-предметна форма буття діяльність – це специфічний спосіб ставлення людини до світу і свого існування в ньому. Якщо практика розглядається через призму процесу перетворення природи відповідно до потреб та інтересів людини, тоді вона постає як праця, що в житті людини відіграє одну з найважливіших ролей: не лише як засіб, що забезпечує існування та життєдіяльність, але й як спосіб пізнання та перетворення навколишнього світу, умова розвитку особистості, мета, потреба і сенс життя. Людина потрапляє в суцільне оточення речами та знаками – продуктами діяльності інших людей. Її буття виявляється суцільно опосередкованим, але саме тому – суцільним співбуттям з іншими. Власне безперечним творцем, власником і розпорядником усіх цих форм і способів опосередкування, абсолютним посередником між усіма людьми є суспільство, яке надає смислового розгортанню людського буття певний порядок і забезпечує перехід від індивідуального буття до співбуття. Зрештою, на рівні регуляції суб'єктно-суб'єктних, суб'єктно-об'єктних і об'єктно-об'єктних взаємозв'язків у процесі трудової діяльності людини в суспільстві використовується право.

Загалом проблема відношення «людина – суспільство» неминуче розглядається крізь призму тріади відносин «особистість – суспільство – держава». Держава і суспільство відносно самостійні, і їхні взаємовідносини можуть формуватися по-різному. Якщо держава не повністю виконує свої функції, то суспільство, його формальні та неформальні організації можуть взяти на себе їх часткове виконання (наприклад, в охороні громадського порядку). Якщо держава ігнорує інтереси людей, то суспільство відкритою або ж прихованою формою протистоїть державі (наприклад, якщо податковий тягар непосильний, то заробітна плата і підприємницький дохід ховаються в тіні). Нормою ж можна визнати співпрацю органів держави та організаційних структур суспільства, що діють у правовому полі. Це відображає партнерські відносини між державою та суспільством.

Хоча необхідно акцентувати увагу на тому, що досліджувати наукову проблеми ідентичності людини в контексті соціально-політичних відносин слід усе-таки в контексті таких форм соціального буття людини, як сім'я, родина, нація і держава, а також через патріотизм, націоналізм та інтернаціоналізм, індивідуалізм і солідарність тощо. Крім цього, необхідно актуалізувати в цьому контексті й з'ясування впливу форм правління та політичних режимів на духовний розвиток особистості-громадянина. Розглядаючи проблему співвідношення людини та суспільства, індивідуального та соціального, специфіку взаємодії індивіда в системі великих і

малих соціальних груп, слід відображати й рівновагу між визнанням ідентичності кожної особистості та солідарністю спільних інтересів.

Політична система передбачає відносини влади та підпорядкування, примусу та виконання, гетерономні правила та ресурси забезпечення їх дотримання, а це, своєю чергою, вимагає наявності правової системи, розподілу прав і обов'язків між громадянами та державою. Тому виникає необхідність вирішення проблем співвідношення рівності й нерівності, індивідуальних і колективних прав, природного і позитивного права, моральних і правових норм тощо.

З іншого боку, як і щодо держави, слід актуалізувати духовний характер права і, щоб підкреслити цей характер, використовувати категорію «правосвідомість», що, на переконання І. Ільїна, слід розуміти не як знання чинних, зафіксованих в законах правових норм, а як безпосереднє, інтуїтивне проникнення у вищий духовний сенс правових відносин. Правосвідомість в онтологічному відношенні виступає як продукт духовної діяльності людей, таким чином, правосвідомість має перш за все духовну, а не лише юридичну природу. Продовжуючи в цьому контексті, учений наголошує, що кожна людина, незалежно від свого віку, освіти, наявності або відсутності розуму і таланту, бажання тощо, має правосвідомість, що може трактуватися як не до кінця розвинена, але вона завжди генетично передре будь-якій правотворчості та народжується в душі навіть за відсутності позитивного права і авторитету, оскільки все буття людини в суспільстві визначається цією категорією: «жити – значить для людини жити правосвідомістю, в її функції і в її термінах» [5, с. 155].

Ба більше, джерелами правосвідомості І. Ільїн вважає релігійне почуття, що привчає людину підпорядковувати особисті інтереси суспільним і трансцендентним, і совість, що сприяє адекватному сприйняттю людської нерівності в суспільстві. Істинна правосвідомість обґрунтована волею до духу і волею до добра, а взаємодія цих двох воель дає можливість побачити сутність і мету права. Зрештою, така правосвідомість «починає трансформувати соціальне життя на основі принципів духовної ідентичності, почуття власної гідності, поваги, довіри і справедливості» [5, с. 239], будучи основою подолання духовної кризи людства і поновлення соціально-політичного ладу держави.

У принципі, історичний контекст і перспектива імплементаються у відношенні «людина – суспільство – держава», що були спроектовані в межах полюсів континууму на основі різної природи та специфіки інтересів мотивуючі відносно, проте динамічну єдність – мінливу щодо ключових характеристик. Але, тим не менше, простір між ними можливо визначити й навіть змінити, зважаючи на їхню єдність і протилежність у походженні та кон'юнктурності інтересів, що, власне кажучи, і наповнюється громадянською активністю народу.

Більше того, філософсько-правовий дискурс, зокрема національний його вимір, акцентує увагу на тріаді стрижневих принципів права, з-поміж яких доцільно виокремити свободу, формальну рівність і справедливість. Разом із тим є небагато учених, науковців і дослідників, хто свободу та справедливість трактує як непримиримих антагоністів у загальній системі цінностей. Вони як не з'єднуються воедино, так і не розводяться в різні боки формальної рівності.

Наприклад, слушно з цього приводу відзначив О. Чупров: майже забуті духовність (перш за все совість) і моральність, у яких Гегель бачив серцевину і вінець права. І вже ніхто з теоретиків права не згадує про благодать, а без цього будь-яка система права – це кривавий молох [4]. Скажімо, реформа правоохоронних органів у нашій державі перетворила їх на універсальний структурний елемент державної влади, а нинішнє формування «правової держави» більше нагадує її як поліцейську державу. Через те й формується таке враження від новин за ЗМІ: щоб не трапилось у державі – все зводиться виключно до кримінальних хронік, порушення кримінальних справ на усіх і все тощо.

У такому разі правоохоронні органи репрезентують такий універсальний вимір своїх працівників, котрі «спроможні» знатися у всіх наукових сферах – філософії, економіки, права, медицини, ядерної фізики тощо. Але, на превеликий жаль, криміногенна ситуація і рівень довіри до правоохоронної системи загалом у громадян України різко погіршилися.

Отже, характер взаємовідносин держави й людини є найважливішим показником стану суспільства загалом, цілей і перспектив його розвитку. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство і сучасну людину без вивчення різноманітних відносин між людиною і державою. Усе ж такі особистість – це індивідуально визначена сукупність соціально значущих властивостей людини, що виявляються в міжособистісних відносинах.

Поняття особистості, особистісні характеристики окремої людини органічно пов'язані із суспільством і його особливостями. Своєю чергою, суспільство – це історично сформована система міжособистісних відносин, результат взаємодії людей у процесі їх суспільного буття. Суспільство і особистість – взаємозумовлювальні явища, що існують лише в нерозривній єдності. Суспільна ідентичність особистості зумовлена та обумовлена не лише її власною активністю, здібностями і тим більше не фізичною і духовною приналежністю носія особистісних властивостей до людського роду. Ключові параметри і засади цього положення задані й відтворюють-

ся історично конкретним, історично неповторним суспільним організмом загалом, що містить в собі вплив і роль всіх суспільних явищ і атрибутів. До таких безумовних реалій суспільства належать і державно-правові явища. Як наслідок, на думку деяких вчених, фактична ідентичність людини, масштаб її свободи виражаються перш за все в матеріальних і духовних можливостях та обов'язках, кількість, якість і межі яких становлять змістовну характеристику ідентичності конкретної особистості. Можливості та обов'язки практично формуються у людини лише як результат складної взаємодії конкретних людей, суспільства та держави. Саме цим зумовлені серйозні відмінності в правовому, матеріальному, соціальному вимірах ідентичності міжособистісних стосунків [6, с. 167–168].

Окрім того, важливою сьогодні є оптимізація співвідношення громадянського суспільства і держави, державного управління і самоврядування, саморегулювання суспільних процесів в економіці, політиці, духовній та інших сферах життя з державним управлінням у цих сферах тощо. Зрештою, слушно процитувати І. Ільїна, який відзначив, що державний спосіб мислення, державний напрям почуттів, державне волевиявлення – усе це разом формує необхідну і реальну основу будь-якої живої держави або, вірніше, справжню тканину її життя: де цього зовсім немає, там немає держави, а є тільки її порожня видимість [5, с. 331].

Таким чином, доводиться констатувати, що проблематика, наприклад, оптимізації інтересів, волевиявлення та активності у стосунках між людиною, суспільством і державою саме нині не може не турбувати дослідницьку аудиторію, особливо щодо представників соціальної філософії, філософії права, політико-правової спільноти та ін. Хоча ще багато питань залишилося за науковою ширмою. Це стосується, найперше, як юридичної освіти населення держави загалом, так і фахової юридичної освіти тих, хто представляє державну владу, є держслужбовцями, політиками, хто у рамках своїх особистих «почуттів влади» формують почуття політичної недоторканності та безкарності. Це, безумовно, приводить до поширення політично-правового нігілізму, а вдалим проявом цього негативного державно-суспільного явища є політично-правове невігластво, що нерідко відображає ставлення до прав і свобод людини як до перешкоди, що її слід або ігнорувати, або ж усунути зі свого «шляху вгору».

Висновки. Підсумовуючи, доцільно відзначити, що ідеї гармонізації відносин людини, суспільства та держави виражаються в теорії та практиці формування правової державності, громадянської суспільства. Безумовно, для правової держави характерні не лише безумовний зв'язок усіх соціальних суб'єктів (держави, закони), а й ідейне, законодавче та організаційне визнання державою непорушності основних прав і свобод людини, верховенства права у решті решт.

Наступною підсумковою тезою хочеться довести, що межею правової державності є встановлення і суворе дотримання принципу взаємної відповідальності держави і громадянина. Цей принцип проявляється перш за все у встановленні державою законодавчих обмежень своєї активності по відношенню до громадян і суспільства, що стосується прийняття державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, у наявності реальних заходів відповідальності посадових осіб держави за невиконання обов'язків перед суспільством і людиною. Але й свобода людини в такого роду державі за жодних обставин не є абсолютним феноменом, зважаючи все-таки на її обмеженість, а то й регулювання правом, а також інтересами, правами та свободами інших осіб. Врешті-решт, у контексті підсумку доводиться констатувати стрижневу вимогу до громадянина в межах відношення «людина – суспільство – держава», суворо дотримуватися усіх без виключення правових норм, та, зрештою, виконувати свої обов'язки перед суспільством і державою.

Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С. Філософія правового виховання : [монографія] / В.С. Бліхар, М.Й. Штангрет. – Львів : Ліга-прес, 2016. – 388 с.
2. Причепій Є.М. Філософія : [посібник] / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль. – К. : Академія, 2001. – 365 с.
3. Філософія : [навч. посібник] / [за ред. І.Ф. Надольного]. – К. : Вікар, 2001. – 457 с.
4. Чупров А. Смыслы, ценности и нормы в бытии человека, общества, государства / А. Чупров // Бизнес и культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bkjournal.org/smysly-tsennosti-i-normy-v-bytii-cheloveka-obshchestva-gosudarstva/>.
5. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин // Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 4. – М. : Русская книга, 1994. – С. 149–414.
6. Теория государства и права : [учебник] / [под ред. М.Н. Марченко]. – М. : Зерцало, 2004. – 785 с.